

Мачей КРОТОФІЛ,

Університет Миколая Коперніка в Торуні,
доктор габілітований, професор УМК,
Торунь, Польща

Maciej KROTOFIL,

Nicolaus Copernicus University in Toruń,
Habilitation Doctor, Professor NCU,
Toruń, Poland

e-mail: makr@umk.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6691-5532>

Ігор СРІБНЯК,

завідувач кафедри всесвітньої історії
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

Ihor SRIBNYAK,

Head of the Department of World History,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Наталія ЯКОВЕНКО,

професорка кафедри міжнародних організацій
і дипломатичної служби
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Т. Шевченка,
докторка історичних наук, професорка,
Київ, Україна

Natalia YAKOVENKO,

Professor of the Department of International
Organizations and Diplomatic Service,
Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Doctor of History, Professor
Kyiv, Ukraine

e-mail: zaliznaledi@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3493-5950>

З історії створення та діяльності українських таборових організацій у Вецлярі, Німеччина (1917 — початок 1918 рр.)

У статті відтворено історію створення та деякі аспекти діяльності таборових організацій у Вецлярі (Німеччина) впродовж 1917 — початку 1918 рр. Кожна з них («Воля», «Товариство старших бараків ім. І. Мазепи», «Українське Мистецтво», «Сільський Господар», «Запозомогово-роздавоочний комітет») внесла свою лепту в процес громадсько-національного освідомлення полонених українців насамперед завдяки їх залученню до життя загальнотаборової громади. Отримавши початкову освіту в таборовій школі, її учні воліли розширювати власні знання, набували досвіду громадської роботи, засвоювали нові стандарти колегіального вирішення своїх нагальних проблем у таборовому вимірі. Наголошується, що така діяльність стала для багатьох таборян справжньою школою особистісного становлення, прищепивши їм основи демократичних цінностей, та виплекала у подальшому в декотрог з полонених бажання взяти до рук зброю і стати на захист новоствореної Української Народної Республіки у двобої з більшовицькою Москвою.

Ключові слова: полонені українці, товариство, громадський активізм, табір Вецляр, Німеччина.

From the History of Creation and Activity of the Ukrainian Camp Organizations in Wetzlar, Germany (1917 — early 1918)

The article reproduces the history of the creation and activity of several camp organizations in Wetzlar (Germany) during 1917 — the first months of 1918. Each of them ("Volya", "I. Mazepa Association of Senior Barracks", "Ukrainian Art", "Farmer", "Relief and Distribution Committee") contributed to the process of social and national awareness of Ukrainian prisoners, primarily thanks to their involvement in the life of the general camp community. Having received primary education in the camp school, its students

preferred to expand their knowledge, gained experience in community work, learned new standards of collegial solutions to their urgent problems in the camp dimension.

In turn, this created a basis for the formation of their political worldview, which was characterized by a distinct Ukrainian centrism. Camp societies created for their members all opportunities for their own self-realization — in accordance with the natural or acquired inclinations of prisoners, helping them successfully overcome all the hardships of camp life. Community work became a real school of personal development for many camp inmates, instilling in them the foundations of democratic values and instilling in some of the prisoners a willingness to take up arms and defend the newly created Ukrainian People's Republic in a duel with Bolshevik Moscow.

Key words: captured Ukrainians, association, social activism, Wetzlar camp, Germany.

Українізація табору полонених вояків царської армії у Вецлярі була розпочата у жовтні 1915 р. заходами Союзу визволення України і передбачала проведення цілої низки заходів культурно-освітнього та національно-організаційного змісту. На початковому етапі українізації в таборі було створено кілька нечисленних гуртків, чії члени знайшли в собі мужність протистояти розкладовій роботі чорносотенців і малоросів. З вивезенням найзапекліших адептів «руського міра» з табору та збільшенням кількості українських активістів у Вецлярі стало можливим інтенсифікувати діяльність згадуваних гуртків, які були реорганізовані в окремі секції та товариства української таборової організації. За короткий час на їхній основі були створені самоврядні товариства, що діяли за власними статутами. Після Лютневої революції в Росії вони значно збільшили кількість своїх членів, вагомо долучаючись до розбудови національного життя в таборі та поза його межами (через свої зв'язки з робітничими командами, які відряджалися у різні місцевості Німеччини для проведення різних сільськогосподарських робіт).

З огляду на те, що наукова розробка історії функціонування української таборової громади у Вецлярі триває вже понад чверть століття, різні її аспекти були висвітлені в низці публікацій німецьких (Rehmer С., 1994; Runzheimer J., 1994) та українських (Срібняк І., 1998; Срібняк І., 1999; Кривошеева Л.М., 2009) істориків. Останнім часом об'єктом уваги дослідників стала специфіка діяльності таборових гуртків і товариств (Срібняк І., 2015; Срібняк І. & Палієнко М., 2021; Срібняк І. & Палієнко М., 2022; Срібняк І., 2023), що стало можливим завдяки комплексному опрацюванню матеріалів таборового архіву Вецляру та часопису «Просвітній Листок» (з початку 1917 р. — «Громадська Думка»), що видавався заходами полонених українців у цьому таборі. Останній регулярно сповіщав полонених про діяльність товариств, час від часу уміщував на своїх шпальтах й оглядові статті, намагаючись зафіксувати для історії їхні здобутки.

Метою статті є актуалізація інформації про різні форми активізму полонених українців у таборі Вецляр, які отримали своє найповніше

виявлення у діяльності українських гуртків (а після їхньої реорганізації — товариств, що діяли на підставі власних статутів).

Протягом 1916 р. у житті української таборової організації відбулися важливі зміни, які були зумовлені реорганізацією секцій української таборової організації в самоврядні товариства. В такий спосіб у таборі постали «Музично-драматичне товариство ім. М. Лисенка» (колишні «Товариство співаків і музикантів» та артистичний гурток), «Воля» (раніше — «Соціальна секція»), «Сільський господар» (сільськогосподарські курси — «Товариство агрономів»), «Видавниче товариство ім. Б. Грінченка» («Пресова секція»), кооперативна спілка «Громада» («Кооперативна спілка “Чайня” у Вецлярі»), «Українське Мистецтво» («кустарний гурток»), «Товариство старших бараків ім. І. Мазепи» тощо. Просвітню секцію, в складі якої діяли т. зв. «Учительське тіло Народньої школи» і «Учительське тіло Січі», було трансформовано у «Просвітню громаду ім. М. Драгоманова»¹.

У червні 1916 р. реорганізація таборових інституцій була продовжена створенням вищого загальнотаборового виконавчого органу — «Генеральної Старшини», до складу якого належали кошовий отаман (ним міг бути тільки голова Просвітнього відділу), писар, скарбник, підскарбій, канцлер та інші посадові особи з невизначеними повноваженнями. «Генеральна Старшина» так і не набула значення загальнотаборової виконавчої інституції, бо реальні важелі влади продовжували залишатися у членів Просвітнього відділу, які без обрання входили до складу «Генеральної Старшини». Крім того, всі рішення останньої мали бути затверджені головою Просвітнього відділу. Таким чином проведені реформи мали радше декоративний характер, закріпивши визначальний вплив членів цього органу на всі прояви таборового життя.

Восени 1916 р. у Вецлярі постали ще дві організації, які з часом почали відігравати помітну роль у всьому таборовому житті, — товариства «Січ» і «Самостійна Україна». В лавах січового товариства згуртувалася найсвідоміша

¹ Центральний державний історичний архів України (м. Львів). Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2634. Арк. 3.

частина таборян, які виявляли свою готовність у майбутньому взяти до рук зброю та приєднатися до складу Української національної армії. Натомість головним завданням «Самостійної України» було налагодження культурно-просвітньої роботи в робітничих командах. До її складу входили тільки виборні члени всіх таборових товариств, що були делеговані туди рішеннями загальних зборів організацій. Загалом було обрано 16 «мужів довір'я» та 12 «другорядних» (кандидатів). З метою їх підготовки до роботи в середовищі полонених, які працювали у складі робітничих команд, «були відкриті курси, на яких вони набирали необхідного матеріалу», аби бути готовими спілкуватися «із людьми всілякого настрою». Щоденно після полудня «мужів довір'я» збирали на годинну «конференцію», на якій вони виголошували свої реферати та промови на різні теми, які потенційно могли би зацікавити полонених. У грудні 1916 р. був вироблений статут «Самостійної України», затверджений «Генеральною Старшиною», і того ж місяця відбувся перший виїзд «мужів довір'я» до робітничих команд².

«Соціальний гурток» утворився ще в кінці грудня 1915 р., а його членами-фундаторами стали 28 полонених, які за своїми політичними переконаннями симпатизували партії соціалістично-революціонерів (або були її членами). Спочатку діяльність гуртка полягала здебільшого у проведенні доповідей на різні актуальні суспільно-політичні теми, що готувалися членом таборового Просвітнього відділу СВУ П. Лисецьким та полоненими Полуботком, Біликом, Волошиним. Після їх виголошення відбувалися дискусії, участь в яких могли брати всі присутні на цих засіданнях, зокрема й не члени гуртка. Така відкритість сприяла збільшенню кількості членів (до 82 осіб станом на початок лютого 1916 р.). З метою полегшення комунікації між ними в складі гуртка утворили «губернські» осередки (Київський, Чернігівський, Полтавський, Херсонський, Катеринославський, Волинсько-Подільський, Курсько-Воронізький), які мали свої власні виборні управи. Їхніми заходами влаштовувалися регулярні щотижневі «читанки», а також проводилися й інші освітні акції. На початок квітня у складі гуртка перебувало вже понад 100 таборян, а організовані ним читання рефератів відвідувало близько 200 полонених³.

У середині квітня провід гуртка виступив з ініціативою його реорганізації в товариство «Воля», яке взяло на себе, зокрема, організацію та проведення загальнотаборових віч. Перше таке

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 31–32.

³ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 37–38.

віче відбулося 10 липня 1916 р. на плацу під відкритим небом, де присутніми були близько 2000 таборян. Тоді ж розпочала свою роботу бібліотека товариства, книги для якої закуповувалися коштом «Волі» (з членських внесків її членів та пожертв). Через виїзд майже всіх членів товариства на сільськогосподарські роботи поточну діяльність «Волі» було призупинено, а відновлено лише наприкінці вересня. Активність її членів у цей час виявлялася в організації віч (у залі Народного дому табору) та виголошенні доповідей, що привертало все більшу увагу полонених у Вецлярі. Слід відзначити, що така активність членів товариства не знайшла розуміння у членів таборового Просвітнього відділу СВУ (Омеяна Бачинського і Романа Перфецького), що зрештою призвело до майже відкритого протистояння між ними і членами товариства й завершилося ліквідацією згаданого відділу (на початку листопада 1916 р.). Загальним підсумком діяльності товариства «Воля» протягом 1916 р. стала підготовка і проведення 62 рефератів (на «губернських» сходах) та 15 політичних віч, що були зорганізовані силами 176 членів товариства (станом на кінець грудня ц. р.)⁴.

Важливу місію в таборі виконувало «Товариство старших бараків ім. І. Мазепи», члени якого здійснювали адміністративний провід у блоках і бараках табору. До його створення цю функцію виконували підпрапорщики та унтер-офіцери, які переважно були неприхильно налаштовані до української справи, і тому їх усунення від таких обов'язків стало важливим завданням для всієї української таборової громади. Процес організаційного становлення згаданої організації розпочався зі створення ініціативного гуртка з п'яти осіб, які намагалися з'ясувати ставлення кожного старшого бараку (блоку) щодо проведеної в таборі національно-просвітньої роботи. З'ясувалося, що переважна їх більшість є за своїми поглядами малоросами або й взагалі чорносотенцями, проте розставити на ці посади прихильних до української справи людей не видавалося можливим через відсутність їх у достатній кількості. У цій ситуації старшими бараків почали призначати учнів таборової школи, а всі ворожі українству полонені усувалися з Вецлярю до інших таборів⁵.

У лютому 1916 р. старші бараків обрали (за згодою комендатури табору) старшого табору (полоненого Деревяженка, ще через місяць — таборянина Білика). Невдовзі до обов'язків старших був переданий поділ гуманітарної допомоги, яка надходила до табору від жертводавців. Відбувалися регулярні щотижневі збори всіх старших, на яких був присутній офіцер комендатури капітан

⁴ Там само. Арк. 39.

⁵ Там само. Арк. 64.

Вестерман. Станом на травень 1916 р. організація старших діяла як постійна структура, маючи свою управу, а її представник був делегований до «Генеральної Старшини» (таборового «уряду» громади полонених українців у Вецлярі)⁶.

Протягом червня-жовтня 1916 р. організація старших не працювала у зв'язку з виїздом переважної більшості її членів для проведення польових робіт у німецьких господарствах. У цей час старшим табору залишався голова Просвітнього відділу СВУ Р. Перфецький, але на чергових перевиборах полонені проголосували за нового голову — полоненого Калашнікова, обмеживши термін його урядування двома місяцями. У листопаді організація старших нарешті спромоглася виробити статут «Товариства старших бараків ім. І. Мазепи» та затвердила його на своєму засіданні від 3 січня 1917 р.⁷ Було вирішено, що голова товариства за посадою призначатиметься старшим табору, маючи у своєму підпорядкуванні 59 таборян з числа старших бараків і блоків⁸.

Аби залучити до діяльності й тих полонених, які не були готові брати участь у роботі національно-політичного змісту, засновано т. зв. «професійні» гуртки. Так, зокрема, ще у листопаді 1915 р. ті таборяни, хто мав навички роботи з деревом і металом, об'єдналися у т. зв. «кустарний гурток» (майбутнє товариство «Українське Мистецтво»). Його склад був нечисленним — 15 осіб, з яких п'ятеро працювало постійно, а решта — спорадично. Члени гуртка вирізали з дерева різні ужиткові речі — музичні інструменти, скриньки, рами; виточували алюмінієві обручки, а також виготовляли різний реманент для потреб таборового театру. Ці речі продавалися в таборі (вони купувалися майже виключно службовцями німецької комендатури та членами Просвітнього відділу СВУ), а виручені за них кошти спрямовувалися у рівних частинах на придбання матеріалів та оплату праці його членів. Полонені отримували частину коштів від реалізації кустарних виробів навіть тоді, коли перебували поза табором (у робітничих командах)⁹.

За деякий час вироби полонених стало можливим продавати й у міських магазинах Вецляра й таборовому кіоску — після визначення їхньої ціни оціночною комісією. У березні 1916 р. для потреб гуртка було передано кілька бараків, що, зокрема, уможливило відкрити гончарний відділ, а в квітні ц. р. — і «школу мальовання» (рисувальний відділ) та майстерні з переплетіння.

У черговий раз кустарний гурток збільшився у вересні ц. р. — завдяки заснуванню при ньому фотографічної школи, яку провадив Богдан Лепкий. Через зростання зацікавлення полонених діяльністю «кустарного гуртка» кількість його членів неухильно збільшувалася і в липні 1916 р. вже становила 102 особи¹⁰.

Восени ц. р. один із найактивніших членів гуртка полонений Решетило вжив заходів для створення «Національного малярського гуртка» як окремої структури, покликаної «ширити штуку (мистецтво. — *Авт.*) між своїми людьми і чужинцями». Спроба засування ще одного гуртка в умовах невеликої кількості «інтелігентних сил» могла призвести до зайвого паралелізму в роботі та зрештою зашкодити подальшому розвитку обох організацій. З метою дотримати єдність «кустарного гуртка» був розроблений статут нової організації — товариства «Українське Мистецтво», що набув чинності 19 грудня 1916 р. після його затвердження загальними зборами українських кустарів у Вецлярі. Товариство мало у своєму складі різьбярський, інструментальний, вишивальний, малярський, гончарний і фотографічний відділи. Провід роботою товариства здійснював «заряд» (управа) на чолі з головою (Ф. Ємцем)¹¹.

Інша група полонених зголосилася до відвідування сільськогосподарських курсів, ідея про заснування яких виникла у провідників української громади ще в кінці 1915 р. Останні виходили з того, що полоненим українцям — селянам за своїм походженням, прив'язаним до своєї землі, — треба було дати можливість «набути бодай дрібку теоретичного знання з області наук агрономічних», тим більше, що у таборі перебувало «відразу кілька агрономів, готових жертвувати на таку благородну ціль свої сили». З огляду на цю обставину до програми викладів, що проводилися взимку 1915/1916 рр., були поставлені лекції «по загальному сільському господарству, садівництву, огородництву і кооперації»¹².

Проте ці виклади відбувалися нерегулярно й доволі рідко, що негативно позначалося як на їх відвідуванні, так, зрештою, і на якості самих занять. І лише починаючи з весни 1916 р., коли заходами Просвітнього відділу СВУ для потреб згадуваних курсів був переданий окремий барак, стало можливим підготуватися до започаткування регулярних викладів. Комендатура табору й надалі надавала усю можливу допомогу цим курсам, так само як і дирекція господарської школи у м. Вецляр (остання випозичила зразки

⁶ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 66–66 зв.

⁷ Там само. Арк. 65, 66 зв.

⁸ Громадська Думка. Вецляр, 1917. 8 липня. Ч. 46 (93). С. 4.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 40.

¹⁰ Там само. Арк. 40–41.

¹¹ Там само. Арк. 41–42.

¹² Діяльність т[овариств]ва «Сільський Господар» в таборі полонених українців у Вецлярі. Громадська Думка. Вецляр, 1918. 27 січня. Ч. 8 (147). С. 2.

всіх штучних добрив, а також різних таблиць і карт сільськогосподарського змісту)¹³.

На щоденних викладах (після обіду та ввечері) слухачам курсів читалися лекції зі скотарства, бджільництва, господарської хімії, кооперації та «про землю і природу». Раз на тиждень відбувався семінар із сільського господарства, референтами на якому виступали полонені з різних регіонів України, знайомлячи аудиторію з найпоширенішими в них способами господарювання, після чого присутні вислуховували фахові поради агрономів із заувагами про хибність окремих практик обробки землі. Лекції збирали різну кількість слухачів (від 50 до 300 осіб), що залежало від числа присутніх у таборі та пори року. Така чисельність спонукала організаторів курсів до заснування окремого товариства, члени якого й мали у подальшому проводити ці курси. З метою практичної реалізації цього задуму був вироблений статут майбутнього товариства, яке отримало назву «Сільський Господар» (зразком для нього стала однойменна організація, яка від довшого часу існувала на галицьких землях)¹⁴.

1 липня 1916 р. відбулися перші організаційні збори нового товариства (у присутності 65 членів-засновників), головою якого був обраний полонений Тищенко (з Чернігівщини). За порівняно короткий час кількість членів товариства збільшилася до 246 осіб. Слід відзначити, що інтерес таборян до роботи товариства був дуже великий, але через те, що навесні-влітку 1916 р. майже всі здорові полонені в складі робітничих команд були відправлені на сільськогосподарські роботи, приплив нових членів у цьому часі вже був унеможливлений. В цій ситуації провід товариства поставив собі за завдання забезпечити регулярні виклади сільськогосподарського курсу, аби теоретично підготувати тих своїх членів, хто за станом здоров'я залишався у таборі.

Водночас було вжито заходи для поповнення колекції карт, розпочато практичні вправи на ділянці землі (158,8 кв. сажень), на якій закладено зразково-дослідне поле (із застосування штучних добрив). На поділеному на окремі ділянки полі було посаджено жито, просо, ячмінь, конюшину, буряки; крім того, закладено зразковий садок (зокрема, висаджено саджанці фруктових дерев: яблунь, груш, слив та вишень). Була проведена й посадка агрусу та порічки, а також дички різних дерев (з метою їхнього подальшого щеплення в навчальних цілях). На зразковому городі висаджено цілу низку культур (капуста, огірки, бруква, картопля, морква, буряк, петрушка, горох і квасоля)¹⁵.

Робота на полі, у садку та на городі приносила членам товариства та учням курсів подвійну користь — завдяки цьому вони отримали можливість засвоїти різні навички доглядання за рослинами і деревами й водночас мали додатковий заробіток, бо вся городина реалізовувалася за договірною ціною таборовому товариству «Український Клюб», в якому з неї готувалися різні страви. Протягом 1917 р. за продану городину «Сільський Господар» отримав 332,23 м. н. Окрім того, завдяки урожайному року товариство мало прибуток й від садку, організувавши практичний курс переробки фруктів. Для цього була придбана невелика сушарня, а також пристрої для чищення та подрібнення фруктів. З допомогою комендатури було придбано 50 кг цукру, який був використаний для практичних вправ для приготування мармеладу, желе, пастили та виготовлення вина (з яблук та порічки)¹⁶.

Влітку товариство придбало для облаштування пасіки два вулики (з роями), які були встановлені біля бараку інвалідів. У такий спосіб члени «Сільського Господаря» намагалися привернути до занять бджільництвом таборян, нездатних до тяжкої фізичної праці. Крім того, для них же (а також і для хворих у лазареті) було організовано курс сільськогосподарських викладів. З ініціативи управи товариства було розпочато розведення кроликів, чим спочатку займався гурток таборян, які склали пайовий капітал і придбали на нього кілька пар цих тваринок, спорудили для них клітки та забезпечили регулярну годівлю. За деякий час товариство «Сільський Господар» зуміло викупити паї та перебрати на себе розведення кроликів з метою поширення досвіду догляду за ними серед широкого загалу таборян.

Восени 1917 р. число кроликів досягло 64 шт., після чого 28 шт. було реалізовано «Українському Клубові», а ще 4 використано для приготування спільної вечері для членів товариства¹⁷. Вона відбулася 26 листопада 1917 р. в агрономічному бараку — з нагоди річниці діяльності «Сільського Господаря» в таборі. Для частування запрошених (близько 100 осіб) були приготовлені страви (борщ з м'ясом кролика і гарбузова каша) з продуктів, що вирощувалися на дослідному полі старанням усіх членів товариства. У промовах присутніх наголошувалося на значенні «сільсько-господарської освіти та організації для піднесення народнього добробуту» і конечній потребі для всіх полонених «гуртуватися тут у т[овариств]во, побіраючи науку про господарство, щоби по скінченню війни

¹³ Там само.

¹⁴ Там само

¹⁵ Там само. С. 2–3.

¹⁶ Там само С. 3.

¹⁷ Там само.

причинитися до заснування цілої сіти (мережі. — *Авт.*) таких організацій по всій Україні»¹⁸.

У різний час товариством були придбані різні прилади (для варіння, сушки, чищення і подрібнення фруктів), зразки штучних добрив, колекція мінералів, модель центрифуги, прилади для збирання меду тощо. Заходами товариства створили бібліотеку з 250 книг сільськогосподарського змісту, що були надіслані СВУ та «Російським комітетом Червоного Хреста». До кола вчителів товариства належало 10 осіб — садовод Лука Черчик, студент агрономії Володимир Степанович, вчитель Степан Кордуба, практикант Антін Ткачук, виноградар Косановський, кооператор Демид Решетняк, садівник і бджільник Микита Вітер і випускники нижчих сільськогосподарських шкіл Іван Гребеник, Павло Каменчук, Іван Кривохижа. Їхніми зусиллями (за діяльної співучасті інших членів товариства) для всіх охочих таборян провадилися регулярні виклади, які дали їм змогу теоретично й практично засвоїти «головні засади сучасних агрономічних наук». Але всі ці досягнення стали можливими завдяки фінансовій допомозі з боку СВУ і таборової комендатури, які щоразу йшли назустріч проханням товариства¹⁹.

Прибутковий характер мала й ще одна таборова організація — заснована у лютому-березні 1917 р. торговельна спілка полонених «Український Клуб». При ній діяв буфет, де можна було купити миску борщу, а також й інші страви, які готувалися з придбаних у товариства «Сільський Господар» городини та м'яса кролів. Це вигідно відрізняло його кухню від загальнотаборової. Тому буфет охоче відвідували ті полонені, які мали фінансову спроможність купувати ці страви. Слід відзначити, що комерційний прибуток від роботи буфету передавався на гуманітарні цілі. Так, зокрема, 6 серпня 1917 р. рішенням загальних зборів товариства чистий зиск (311,92 м. н.) був розподілений на потреби різних таборових організацій і найбільше — 120 м. н. — передано на потреби волинських шкіл²⁰. Товариство дбало й про проведення (починаючи з 10 вересня 1917 р.) двомісячних «курсів книговодства» (діловодства) із одночасним навчанням рахунку на рахівниці для 20 слухачів²¹.

¹⁸ Вечірка. *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 29 листопада. Ч. 83 (130). С. 4.

¹⁹ Діяльність т[оварист]ва «Сільський Господар» в таборі полонених Українців у Вецлярі. *Громадська Думка*. Вецляр, 1918. 27 січня. Ч. 8 (147). С. 3.

²⁰ Т[оварист]во «Український Клуб». *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 13 серпня. Ч. 56 (103). С. 4.

²¹ Т[оварист]во «Український Клуб». *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 6 вересня. Ч. 62 (109). С. 4; 23 вересня. Ч. 65 (112). С. 4.

Справою розподілу благодійної допомоги (здебільшого харчів), яка час від часу надходила до табору від організацій Червоного Хреста, опікувався обраний усіма полоненими (зокрема, й тими, хто перебував поза табором) загально-таборовий «Запомогово-роздавочний комітет». Інколи особливості розподілу попередньо обговорювалися на таборових вічах, на яких могли бути ухвалені принципи рішення, після чого члени комітету організували видачу продуктів різним категоріям таборян та відправку визначених їх кількостей робітничим командам. Водночас комітет був уповноважений до розподілу продуктів і без санкції віча (але мав перед ним звітувати у таких випадках).

Так, зокрема, 1 серпня 1917 р. комітет своїм власним рішенням розподілив продукти зі складу гуманітарного вантажу, який прибув до табору з Гааги (Голландія) і містив 3927 фунтів галет, 6 097 штук оселедців, 189 банок консервованого молока, 16 фунтів чаю і 6 фунтів сиру. Кожен полонений у таборі отримав 1 фунт (міра ваги в Росії, що дорівнювала 0,4095124 кг. — *Авт.*) галет, молоко і сир були передані хворим у лазареті, а решта — відправлена робітничим командам²². 5 вересня комітет знову зібрався на своє засідання задля розподілу харчових подарунків, що надійшли з Києва і Харкова (700 фунтів чорних сухарів, 245 фунтів галет, 173 фунти цукру, 118 фунтів крупи і рису, 3 фунти горохового борошна тощо). Ці продукти розподілили в таборі між полоненими, крупи і борошно передали на таборову кухню²³.

Наступного місяця для потреб найбільш необхідних полонених надійшло 500 м. н. від Тимчасового уряду Росії (були передані за посередництвом посольства Іспанії в Німеччині). Зі Стокгольма прибув гуманітарний вантаж, який містив 5 830 фунтів тарані, 935 порцій екстракту кави, 2255 фунтів квасолі, 620 фунтів сала, 347 фунтів мила. Всі продукти були рішенням таборового віча пропорційно поділені між таборянами, частина квасолі, а також все сало і мило — надіслані до робітничих команд²⁴. Питання розподілу чергової партії продуктів від благодійних організацій Харкова, Твері та Стокгольма (у кількості 320 фунтів сухарів, 27 фунтів крупи, 33 фунти цукру, 5 фунтів чаю, 11 фунтів мила, 2 фунти махорки, 302 фунти солі та 13 пачок тютюну) також було винесено головою комітету на таборове віче²⁵.

На черговому вічу голова Роздавочного-запомогового комітету полонений Корчак

²² Запомоговий комітет. *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 6 вересня. Ч. 62 (109). С. 4.

²³ Запомогово-роздавочний комітет. *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 16 вересня. Ч. 64 (111). С. 3.

²⁴ Таборове віче. *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 11 жовтня. Ч. 69 (116). С. 4.

²⁵ Генеральна Старшина. *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 18 жовтня. Ч. 71 (118). С. 4.

повідомив таборян, що у середині жовтня 1917 р. до табору надійшли чергові продуктові вантажі: з Роттердама було передано 395 банок молока для хворих, а з Гааги на залізничний вокзал м. Вецляр доставлено 53 пакунки з галетами, які мали бути завезені до табору протягом ближчих днів. Віче ухвалило рішення про розподіл молока між хворими в лазареті та блоках у розрахунку дві банки на три особи. Вже згадувані 500 м. н. були передані на нужди хворих та для особливо потребуючих полонених (останні були визначені за посередництвом комітету)²⁶.

Восени 1917 р. у зв'язку зі значним погіршенням продовольчої ситуації в Німеччині полонені українці особливо потребували на гуманітарну допомогу, тому не дивно, що діяльність Запомогово-роздавочного комітету була завжди в центрі уваги таборян. До комітету надходила значна кількість прохань полонених про допомогу, тим часом загальний обсяг гуманітарних вантажів для вецлярців був дуже обмежений. У листопаді 1917 р. голова комітету Корчак навіть був змушений звернутися до полонених із роз'ясненням особливостей діяльності керованої ним інституції з огляду на те, що на її адресу часто лунали обвинувачення і нарікання з боку полонених, які вважали, що комітет «кепсько піклується про них, бо дуже рідко надсилає подарки»²⁷. Однак ці докори, на думку Корчака, належалося адресувати не комітетові, а жертводавцям (російським благодійним організаціям), які визначали порядок розподілу пожертвованих речей і продуктів. Згідно з вказівками останніх, пожертви у 1916 р. мали розподілятися між найбільш потребуючими цієї допомоги категоріями полонених, і зокрема, тими, які працювали на тяжких роботах (лісозаготівля та підприємства важкої індустрії). Така практика породжувала незадоволення у частини полонених, що були зайняті на сільськогосподарських роботах.

Починаючи з 1917 р. російські благодійні організації змінили порядок поділу гуманітарної допомоги, яка надалі вже мала розподілятися пропорційно між усіма полоненими. Це призвело до того, що кількість полонених, для яких призначалася благодійна допомога, суттєво збільшилася. Тим часом надходження жертводавців до таборів у 1917 р. майже припинилися, що було пов'язано з відомими політичними подіями, внаслідок яких Російська імперія припинила своє існування. Через зубожіння значних верст населення імперії після 2,5 років війни благодійні організації перестали отримувати хоч скільки-небудь значні пожертвування, що, власне, й зумовило майже

цілковите припинення надходження до табору гуманітарної допомоги.

Такий стан справ призвів до того, що полонені протягом 1917 р. лише спорадично отримували досить малі обсяги продуктів, хоча й перед цим допомоги видавалися досить рідко. На думку голови комітету Корчака, зарадити цьому можна було би шляхом частіших звернень полонених до російських благодійних організацій (і зокрема, тих, які діяли на українських землях), від яких «жадати висилки помочі, а також в листах [...] зазначувати про недбалість і кепську опіку російських комітетів над полоненими»²⁸. Слід відзначити, що Корчак не вказав на ще одну важливу обставину, яка дуже істотно впливала на частоту надходжень благодійної допомоги до табору Вецляр, — власне його національний характер, про що добре було відомо керівникам харитативних організацій у Росії. Через це останні максимально обмежували кількість гуманітарної допомоги для українських таборів, діючи у порозумінні з російськими владними структурами.

Видається доцільним згадати ще про два товариства полонених: «Українське православне Братство ім. св. Кирила і Методія», яке опікувалося таборовою церквою та церковним хором (останній також відспівував померлих таборян) й утримувало свою власну бібліотечку з книг релігійного змісту²⁹; і товариство «Правда» ім. Т. Шевченка, яке не виявляло будь-якої помітної активності. Натомість Комітет будівництва пам'ятника померлим у полоні українцям (від отриманих поранень та за давних хвороб) регулярно і докладно повідомляв таборян про перебіг збирання коштів для його спорудження.

Таким чином, можна висувати, що таборові гуртки та товариства помітно сприяли активізації культурно-просвітницької і національно-організаційної роботи в таборі полонених українців Вецляр, що було зумовлено кількома причинами. Таборовим організаціям на етапі заснування останніх надавалася матеріальна допомога від Берлінської централі СВУ, що давало змогу ефективно і достатньо швидко налагодити їхню роботу. Також велике значення мало й те, що полонені отримували визначену грошову квоту після комерційної реалізації результатів їхніх трудових зусиль. Члени неприбуткових товариств за виконання своїх функціональних обов'язків також одержували невеличкі грошові виплати, хоча така практика не була постійною та вже за порівняно короткий час припинилася.

²⁶ Таборове віче. *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 25 жовтня. Ч. 73 (120). С. 4.

²⁷ Корчак, Радченко М. Хто винен? *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 25 листопада. Ч. 82 (129). С. 4.

²⁸ Там само.

²⁹ *Громадська Думка*. Вецляр, 1917. 5 березня. Ч. 13 (60). С. 6.

Кожна з українських організацій вносила свою лепту в процес громадсько-національного освідомлення полонених українців, насамперед завдяки залученню їх до життя загальнотаборової громади. Отримавши початкову освіту в таборній школі, її учні воліли розширювати свої знання, набували досвіду громадської роботи, засвоювали нові стандарти колегіального вирішення своїх нагальних проблем у таборному вимірі. У свою чергу, це створювало основу для формування їхнього політичного світогляду, якому був притаманний виразний україноцентризм.

Водночас таборів товариства створювали для своїх членів всі можливості для власної

самореалізації відповідно до природних чи набутих нахилів полонених, допомагаючи їм успішно долати всі негаразди таборового життя. Громадська робота стала для багатьох таборян справжньою школою особистісного становлення, прищепивши їм основи демократичних цінностей, які виводилися з традицій запорозьких козаків та гетьманської держави. Використання історичного досвіду та новітнього гасла боротьби за самостійну Українську державу виплекала у подальшому в частини полонених готовність взяти до рук зброю та стати на захист новоствореної Української Народної Республіки у двобої з більшовицькою Москвою.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Кривошеєва Л.М. Національно-просвітня діяльність Союзу визволення України в таборах військово-полонених українців (1914–1918 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2009. 242 с.
- Срібняк І. Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915–1917 рр. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*. 1998. Вип. 2. С. 38–57.
- Срібняк І. Товариство «Просвітна громада ім. Михайла Драгоманова» у таборі полонених українців Вецляр, Німеччина, 1917 — початок 1918 рр. (за матеріалами часопису «Громадська Думка»). *Освітологічний дискурс*. 2023. Т. 42, № 3. С. 7–22.
- Срібняк І.В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ, 1999. 296 с.
- Срібняк М.І. Створення та діяльність Музично-драматичного товариства імені М. Лисенка в таборі Вецляр (Німеччина) у 1915–1916 рр. *Дриновський збірник*. 2015. Т. VIII. С. 315–321.
- Срібняк І., Палієнко М. Товариство «Сільський Господар» у таборі полонених українців Вецляр (Німеччина), 1916–1917 рр.: до історії створення та діяльності. *Гуманітарні студії: історія і педагогіка*. 2021. № 2. С. 43–55.
- Срібняк І., Палієнко М. З історії кооперативного руху в таборі полонених українців Вецляр, Німеччина: створення та діяльність спілки «Чайня» (грудень 1915–1916 рр.). *Київські історичні студії*. 2022. № 1 (14). С. 30–38.
- Rehmer C. Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*. 1994. № 37. S. 77–116.
- Runzheimer J. «...Damit alle an uns erinnert werden»! Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar. *Heimat an Lahn und Dill*. 1994. № 284. S. 2–3.

REFERENCES

- Kryvosheieva, L. M. (2009). Natsionalno-prosvitnia diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy v taborakh viiskovopolonenykh ukrainsiv (1914–1918 rr.) [National Educational Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Camps of Ukrainian Prisoners of War (1914–1918)]. (*Candidate's thesis*). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Sribnyak, I. (1998). Tabir polonenykh ukrainsiv u Wetzlari (Nimechchyna) u 1915–1917 rr. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu, Serii: Istorii, ekonomika, filozofia*, 2, 38–57 [in Ukrainian].
- Sribnyak, I. (1999). Poloneni ukrainsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914–1920 rr.). Kyiv [in Ukrainian].
- Sribnyak, I. (2015). Stvorennia ta diialnist Muzychno-dramatychnoho tovarystva imeni M. Lysenka v tabori Wetzlar (Nimechchyna) u 1915–1916 rr. *Drynovskyyi zbirnyk*, 8, 315–321 [in Ukrainian].
- Sribnyak, I. & Paliyenko, M. (2021). Tovarystvo “Sil'skyi Hospodar” u tabori polonenykh ukrainsiv Wetzlar (Nimechchyna), 1916–1917 rr.: do istorii stvorennia ta diialnosti. *Humanitarni studii: istoriia i pedahohika — Humanitarian Studies: History and Pedagogy*, 2, 43–55 [in Ukrainian].
- Sribnyak, I. & Paliyenko, M. (2022). Z istorii kooperatyvnoho rukhu v tabori polonenykh ukrainsiv Wetzlar, Nimechchyna: stvorennia ta diialnist spilky “Chainia” (hruden 1915–1916 rr.). *Kyivski istorychni studiyi — Kyiv Historical Studies*, 1(14), 30–38 [in Ukrainian].

- Sribnyak, I. (2023). Tovarystvo «Prosvitna hromada im. Mykhaila Drahomanova» u tabori polonenykh ukrainsiv Wetzlar, Nimechchyna, 1917 — pochatok 1918 rr. (za materialamy chasopysu “Hromadska Dumka”). *Osvitolohichnyy dyskurs — Educological Discourse*, 42(3), 7–22 [in Ukrainian].
- Rehmer, C. (1994). Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*, 37, 77–116 [in German].
- Runzheimer, J. (1994). «...Damit alle an uns erinnert werden»! Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar *Heimat an Lahn und Dill*, 284, 2–3 [in German].

Дата надходження статті до редакції: 29.09.2023 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)